

עבודה סמינריונית

מרכז סיוע לסטודנט - Ez Grade - **דוגמה**

מבוא

עבודה זו תבחן את תהליך התנתקותה של קניה משלטונה הקולוניאלי של בריטניה ומערכת היחסים בין שתי המדינות לאחר קבלת עצמאותה של קניה בשנת 1963. תהליך ה"ניאו קולוניאליזם" מוגדר כתלות של המדינות שבעבר היו מושבות קולוניאליות לבין המעצמות האירופאיות ששלטו בהן בעבר עד לקבלת עצמאותן. תהליך הזה-קולוניאליזציה שהתחולל במהלך שנות ה-50 וה-60 הביא הלכה למעשה לשחרורן של כמעט כל מדינות אפריקה מעולן של המעצמות האירופאיות. עם זאת, מדינות אלו מצאו את עצמן במצב בו הן אינן יכולות להתנתק באופן מלא מהמעצמות שקודם לכן שלטו עליהן, מבחינה כלכלית, פוליטית וצבאית. מצב זה אפשר למעצמות הקולוניאליות לשעבר להמשיך לשלוט בהן בצורה כזו או אחרת.

שאלת המחקר של עבודה זו היא באיזו מידה ניתן להגדיר את מערכת היחסים בין בריטניה לקניה מאז קבלת עצמאותה של קניה כמערכת יחסים ניאו קולוניאלית? קניה היתה אחת מהמושבות של בריטניה במזרח אפריקה, והיא הוקמה כפרוטוקרט בשנת 1895. כמו כל שלטון קולוניאלי, גם השלטון של קניה באפריקה היה מאופיין בניצול כלכלי של אוצרות הטבע והאוכלוסיה המקומית על ידי השלטון הקולוניאלי הבריטי. מאבקה של קניה לעצמאות החל בתחילת שנות ה-50 ולבש צורה אלימה במיוחד, בצורת מרד המאו מאו. למרות שהבריטים הצליחו לדכא את המרד לאחר כארבע שנים, הם לא הצליחו לדכא את השאיפה של קבוצות שונות בחברה הקנייתית להתנתק מעולם ולהפוך למדינה עצמאית. קניה בסופו של דבר הפכה למדינה עצמאית בשנת 1963.

עבודה זו מעוניינת לבחון את הקשרים שנוצרו בין קניה לבין בריטניה לאחר קבלת עצמאותה של קניה, ולראות באילו תחומים אפשריים הניאו קולוניאליזם של בריטניה בא לידי ביטוי: האם בריטניה המשיכה לנצל את המערכת הכלכלית ואת משאביה הטבעיים של קניה, או שמא שיתוף הפעולה ביניהן היה שוויוני לחלוטין? האם הניאו קולוניאליזם בא לידי ביטוי רק בתחום הכלכלי, או גם בתחומים אחרים כמו שליטה על המערכת הפוליטית והחברתית של קניה? קניה מייצגת מקרה מבחן מעניין מכיוון שהמאבק שלה לשחרור העול הקולוניאלי, בניגוד לרוב מדינות אפריקה, היה ממושך ועקוב מדם, ולאורך כל תהליך השחרור היתה הסכנה לפיה הגורמים הרדיקליים ביותר בחברה הקנייתית יחבלו במערכת היחסים העתידית בין קניה לבין בריטניה. הטענה המרכזית של עבודה זו היא שניתן לסווג את מערכת היחסים בין קניה לבין בריטניה כמערכת יחסים ניאו-קולוניאלית, וזאת מכיוון שבתחומים מסוימים קניה עדיין תלויה בבריטניה. אמנם ניתן לצפות שבמהלך העשורים האחרונים התלות הזו של קניה בבריטניה הולכת ונחלשת, אבל עדיין לא מספיק על מנת שניתן יהיה לשנות את ההגדרה של מערכת היחסים ביניהן למערכת יחסים שאינה ניאו קולוניאלית.

עבודה זו תחולק לשלושה פרקים: הפרק הראשון יספק את הרקע התיאורטי של הניאו קולוניאליזם. הוא יגדיר את מקורותיו של הניאו קולוניאליזם ואת הייחודיות של מדינות אפריקה לאחר העידן הקולוניאלי, אשר ייתכן וחייבה אותן לשמור על התלות שלהן מול המעצמות הקולוניאליות שבעבר שלטו עליהם; הפרק השני יתאר את הקולוניאליזם הבריטי בקניה ואת תהליך קבלת עצמאותה של קניה, כולל את מרד המאו מאו שהתחולל במחצית הראשונה של שנות ה-50 והפך את תהליך ההתנתקות בין קניה לבין בריטניה לעקוב מדם במיוחד; והפרק השלישי יבחן את מערכת היחסים בין קניה לבין בריטניה בעידן שלאחר קבלת עצמאותה של קניה מבחינה כלכלית, פוליטית וביטחונית.

פרק 1: רקע תיאורטי: ניאו קולוניאליזם

1.1. הגדרה: תהליך הניאו קולוניאליזם

הקולוניאליזם נשחק בהדרגה לאחר מלחמת העולם השנייה, והוא החל באפריקה בשנת 1957, כאשר גאנה קיבלה את עצמאותה ולאחר מכן מדינות אחרות קיבלו את עצמאותן במהלך שנות ה-60 וה-70. מלחמות העולם הפכו לגורם מרכזי בשחיקתו של הסדר הקולוניאלי. מלחמות העולם שימשו כגורם מרכזי בשחיקתו של הקולוניאליזם האירופאי, וזאת מכיוון שבהדרגה העמים הכבושים הבינו שהאירופאים הלבנים אינם בלתי מנוצחים וניתן לנצחם גם בשדה הקרב. על כן, לאחר סיומה של מלחמת העולם השנייה עמים רבים החלו לדרוש עצמאות מלאה ואת סילוקן של המעצמות הקולוניאליות מאזורי המחיה שלהם.¹

למרות זאת, הנתון בין המעצמות האירופאיות לבין המושבות שלהן לשעבר לא היה קל: תהליך הניאו קולוניאליזם ("הקולוניאליזם החדש") מדגיש את יחסי התלות בין המדינות העצמאיות החדשות שקמו באסיה ובאפריקה לאחר ההתנתקות מהמערכת הקולוניאלית לבין המעצמות האירופאיות. התלות הכלכלית הזו של המדינות החדשות בשליטות שלהן לשעבר העלו את הסברה לפיה הקולוניאליזם בפועל לא באמת הפסיק, וזאת מכיוון שלמעצמות האירופאיות עדיין יש יכולת להתערב מבחינה כלכלית ופוליטית במדינות שבעבר הן שלטו עליהן.² בתקופת השלטון הקולוניאלי, המעצמות האירופאיות טוו רשתות של קשרים ומוסדות שלא היה קל לנתק ולהחליף ברשתות חדשות: קציני הצבא והמשטרה המקומית אומנו על ידי כוחות הצבא הקולוניאלי, חברות אירופאיות גדולות שעסקו בפעילויות עסקיות כמו הפקת מחצבים, ניהול פרויקטים בתחבורה ובבנייה ובפעילות נרחבת של ייבוא וייצוא המשיכו לשלוט בכלכלה המקומית. המעצמות האירופאיות המשיכו להתייחס למושבותיהן לשעבר כשליטות להן, ואף חשו חובה מסוימת להגן עליהן במקרה הצורך ולהיות מעורבות בהן. מעבר לכך, לעתים קרובות הן תפסו את היכולת שלהן להגן על מושבותיהן לשעבר כעניין של יוקרה בינלאומית. כמו כן, מדינות מסוימות בחרו לאגד את המושבות שלהן לשעבר בתוך ארגון בינלאומי, כמו למשל חבר העמים אשר הכיל את מושבותיה לשעבר של בריטניה.³

על כן, המאפיין המרכזי של הניאו קולוניאליזם הוא התלות הכלכלית של מדינות אפריקה במעצמות הקולוניאליות שלהן לשעבר, וזאת מכיוון שהמעצמות האירופאיות מלכתחילה בנו מחדש את המערכות הכלכליות של מושבותיהן כך שתיווצרנה כזו תלות. כך למשל, במושבות מסוימות המערכת הכלכלית עוצבה כך שהיא תהיה מכוונת לייצוא של מוצר אחד בלבד, ובמושבות אחרות מלכתחילה המעצמות האירופאיות נמנעו מפיתוח תעשייה וזאת על מנת להפוך את המושבות רק למקור של חומר גלם. התלות הזו נמשכה גם לאחר קבלת העצמאות על ידי המעצמות הקולוניאליות.⁴ לטענתו של בולהאן, הניאו קולוניאליזם בא לידי ביטוי במקרים רבים בשליטה מאחורי הקלעים של המעצמה הקולוניאלית על המושבה שלה לשעבר ובהשפעה ישירה על המערכת הפוליטית של המדינה החדשה. לתפיסתם של חוקרים רבים, הניאו קולוניאליזם ממחיש היטב עד כמה הקולוניאליזם האירופאי הלכה למעשה מעולם לא הפסיק ורק עבר לשימוש באמצעים אחרים.⁵ במילים אחרות: הניאו קולוניאליזם מצביע על מצב שבו לכאורה המדינות שקודם לכן היו מושבות קולוניאליות הן מדינות עצמאיות וריבוניות, אבל בפועל הן עדיין תלויות מבחינה

¹ Hassein A. Bulhan, "Stages of Colonialism in Africa: From Occupation of Land to Occupation of Being", *Journal of Social and Political Psychology* 3(1), 2015, pp. 243.

² רות גיינאו, *הקולוניאליזם האירופאי: אידיאולוגיה, מדיניות, התנגדות*, רעננה, 2012, עמ' 233-234.

³ בנימין נויברגר, *אפריקה ביחסים הבינלאומיים*, רעננה, 2011, עמ' 69-70.

⁴ רות גיינאו, *הקולוניאליזם האירופאי: אידיאולוגיה, מדיניות, התנגדות*, עמ' 234-235.

⁵ Hassein A. Bulhan, "Stages of Colonialism in Africa: From Occupation of Land to Occupation of Being", pp. 243-244.

כלכלית ופוליטית במעצמות ששלטו בהן בעבר, וזאת מכיוון שהמערכת הכלכלית שלה לא התגבשה באופן עצמאי והאוריינטציה שלה היא כלפי חוץ ולא כלפי פנים.⁶ על פי קוואמה נקורמה (Kwame Nkurmah), נשיאה הראשון של מדינת גאנה, הניאו קולוניאליזם גרוע מהאימפריאליזם הקלאסי, וזאת מכיוון שהמשמעות שלי היא מתן כוח למעצמות הקולוניאליות ללא כל אחריות, ועבור אלו שסובלים מהניצול המערבי המשמעות היא ניצול ללא שום כתובת לפנות אליה. הוא קבע שבין השנים 1951-1961 הריבית על הייצוא היתה גבוהה הרבה יותר מהייצוא עצמו ממדינות המתפתחות וזאת מכיוון שהתאגידים הכלכליים של המעצמות הקולוניאליות לשעבר החזיקו במונופול אשר אפשר להם לשנות את התנאים הכלכליים במושבות לשעבר לטובתם. מעבר לכך: הוא טען שהמערכת הבינלאומית עשתה שימוש במוסדות הכלכליים הבינלאומיים על מנת לשמר את התלות הכלכלית של מדינות אפריקה ושאר המושבות לשעבר, וזאת בין היתר באמצעות שליטה במערך ההלוואות שהן סיפקו למדינות אלו וקביעת התנאים לקבלת מימון לשיפור המערכת הכלכלית שלהן. כמו כן, הוא קבע שהניאו קולוניאליזם פועל לא רק בזירה הכלכלית אלא גם בזירה הפוליטית וחותר הלכה למעשה לתלות מלאה של המדינות החדשות במעצמות הקולוניאליות הישנות שלהן, וזאת תוך כדי יצירת מצג שווא של עצמאות וריבונות.⁷

⁶ Cyprian Uchenna Udegbumam, "Neo-Colonialism and Africa's Development: A Critical Review", **Public Policy and Administration Research** 10(10), 2020, pp. 70.

⁷ Kwame Nkurmah, **Neo-colonialism: The last stage of imperialism**. London, 1965, pp. ix.

פרק 2: רקע- השליטה של בריטניה על קניה

2.1. רקע היסטורי- בריטניה והמירוץ האפריקאי במאה ה-19

המירוץ שהחל באפריקה בשלהי המאה ה-19 בין המעצמות האירופאיות היה חלק ממגמה רחבה של תהליך רחב היקף שבמסגרתו המעצמות האירופאיות השתלטו על שטחים נרחבים מחוץ לאירופה על מנת להקים מושבות. תהליך ההשתלטות של המעצמות האירופאיות על העולם שמחוץ לאירופה התרחש בעיקר במחצית השנייה של המאה ה-19, והתרחש בפרק זמן קצר יחסית. התשובה לשאלה מדוע תהליך הקולוניאליזם התרחש דווקא בשלהי המאה ה-19 בעיקר נוגעת בהתפתחויות טכנולוגיות שונות שהתרחשו במהלך אותה התקופה: כך, למשל, התפתחותן של ספינות הקיטור אפשרו לאירופאים לשוב בנהרות ועל ידי כך לחדור לפנים היבשת דרך הנהרות ולהרחיב את תחום ההשפעה שלהם מעבר לאזורי החופים; פיתוחים שונים בתחום הבריאות אפשרו לאירופאים להתגבר על מחלות מדבקות כמו מלריה, שקודם לכן מנעו מהם לחדור לאזורים שונים באפריקה ובאסיה. כמו כן, פיתוחים שונים בתחום הצבאי הפכו את יחסי הכוחות בין המעצמות האירופאיות לבין המדינות באפריקה ובאסיה והקלו על הכיבוש הקולוניאלי של מדינות אלו.⁸

ניתן להצביע על כמה מניעים מרכזיים אשר גרמו למעצמות האירופאיות לשאוף לכיבוש והקמת מושבות. קיימת חשיבות יתרה לבחינת מניעים אלה מכיוון שהשליטה הקולוניאלית על המושבות באסיה ובאפריקה היתה עניין יקר ומורכב שדרש מהמעצמות האירופאיות להשקיע משאבים רבים. מניע אחד הוא העלאת היוקרה הבינלאומית של המעצמות האירופאיות: עלייתה של הלאומיות באירופה במהלך המאה ה-19 הביאה לכך שניהול כיבושים מעבר לים היה משפר את מעמדן של המעצמות האירופאיות במערכת הבינלאומית: החל מאמצע המאה ה-19, עם איחודה של איטליה בשנות ה-60 ואיחודה של גרמניה בשנת 1871, נכנסו שחקניות אירופאיות חדשות למירוץ הקולוניאלי אשר היו מעוניינות להפוך למעצמות אזוריות על ידי הקמת מושבות באפריקה. כך למשל, מלך בלגיה לאופולד השני הקים מושבה במרכז אפריקה על מנת לשפר את יוקרתה של מדינתו, וזאת באמצעות חתימה על כ-450 הסכמים שונים עם שליטים מקומיים.⁹ מניע נוסף הינו המניע האסטרטגי: חלק מהמושבות באסיה ואפריקה, כמו למשל מצרים שנכבשה על ידי בריטניה, נתפסו בעיני המעצמות האירופאיות כבעלות חשיבות אסטרטגית בשל מיקומן והיכולת שלהן לאפשר את הרחבת מפת הכיבוש שלהן; מניע נוסף היה המניע הכלכלי: באמצעות השתלטות על מושבות חדשות, המעצמות האירופאיות השיגו גישה לחומרי גלם וכוח אדם זול, אבל גם גישה לשווקים חדשים שבהם יהיה ניתן לשווק את המוצרים והסחורות שהופקו במעצמות. המניע הכלכלי היה רלוונטי בייחוד עבור בריטניה, וזאת מכיוון שהמהפכה התעשייתית התרחשה אצלה מוקדם יותר מאשר במעצמות האחרות ולכן היא היתה צריכה להרחיב במהירות את השווקים שאלהן היא היתה יכולה להפנות את המוצרים שלה. לצורך הדוגמה, כיבוש הודו סיפק לבריטניה כותנה זולה ושוק שבו היה ניתן למכור את מוצרי הטקסטיל שלה.¹⁰

כך קרה שבמהלך המאה ה-19 הפעילות האירופאית באפריקה צמחה בצורה משמעותית. בריטניה באופן ספציפי הפכה למעצמה המובילה באפריקה: מבחינה כלכלית, המושבות שהיא הקימה באפריקה היו פחות רווחיות מהמושבה שלה בהודו, שנחשבה למושבה החשובה ביותר באימפריה הקולוניאלית הבריטית. הסיבה לכך היתה שבריטניה התקשתה לנצל בצורה אפקטיבית את המערכות הכלכליות השונות שהיו במושבות שלה באפריקה בהשוואה למערכת הכלכלית האחידה של הודו. למעשה, כבר במאה ה-16 היא

⁸ רות ג'יניאו, הקולוניאליזם האירופאי: אידיאולוגיה, מדיניות, התנגדות, עמ' 47.

⁹ פייר אנגלבר וקווין דאן, בתוך הפוליטיקה האפריקאית, רעננה, 2020, עמ' 40.

¹⁰ רות ג'יניאו, הקולוניאליזם האירופאי: אידיאולוגיה, מדיניות, התנגדות, עמ' 48-50.

קיימה קשרי מסחר עם מדינות החוף של מערב אפריקה, שם היא הקימה מבצרים ובנתה קשרים עם מתווכים מקומיים על מנת שהיא תוכל לסחור בפנים היבשת.¹¹ אף על פי כן, בין השנים 1843-1844 בריטניה הרחיבה את שליטתה באזורי החוף של מערב אפריקה והשתלטה על השטחים שבין סירה ליאון לבין חוף הזהב (גאנה כיום). בנוסף על כך, עלה בידה להשתלט על שטחים נוספים שהיו קודם לכן בשליטתן של הולנד ודנמרק, לאחר שעלו איבדו עניין בשליטה באזור. לאחר מכן כבשה בריטניה את חופי מערב ניגריה ובשנת 1861 היא הכריזה על הפיכתה של העיר לגוס (Lagos) למושבה בריטית.¹²

מרכז סיוע לסטודנט - Ez Grade - **דוגמה**

¹¹ רות ג'יניאו, הקולוניאליזם האירופאי: אידיאולוגיה, מדיניות, התנגדות, עמ' 61.

¹² נעמי חזן, נורית השמשוני-יפה ואלה קורן, צמיחת המדינות החדשות באפריקה, יחידה 2-3: קולוניאליזם ודה קולוניזציה באפריקה, עמ' 24-25.

פרק 3: יחסי בריטניה וקניה בעידן הפוסט קולוניאלי

3.1. היחסים הפוליטיים בין שתי המדינות

בשנים שלאחר קבלת עצמאותה של קניה, בריטניה עדיין שמרה עימה על קשרים פוליטיים קרובים וכללה אותה ב"חבר העמים". לכאורה, לא היתה כל סיבה הגיונית לשמירה על מערכת היחסים המיטבית בין שתי המדינות בתקופתו של קניאטה, וזאת מכיוון שרבים ממעצבי המדיניות הבריטים לא אהבו אותו וראו בו כמי שהנהיג את המאזן. המושל של קניה בין השנים 1959-1962, פטריק רניסון (Patrick Renison), אף קרא לקניאטה בשנת 1960 "מנהיג האפלה והמוות". עם זאת, לנוכח הנכונות של קניאטה לשמור על מערכת יחסים מיטבית עם בריטניה, הממשל הבריטי הגיב בחיוב למאמציו.¹³ עבור הבריטים, היה ברור לחלוטין שקניאטה ומספר מצומצם של חברי האליטה השלטונית שהיתה סביבו היו אחראים באופן בלעדי על עיצוב מדיניות החוץ של קניה, והיה להם משקל רב יותר מזה של משרד החוץ הקנייתי. לכן, הבריטים העדיפו לשמור על הקשרים הפוליטיים שלהם עם קניאטה במקום על היחסים הדיפלומטיים הסדירים עם משרד החוץ הקנייתי. זה היה נכון במיוחד לנוכח המאבק שהתחולל בתוך מפלגת האיחוד הלאומי האפריקני-קנייתי סביב הצד שאילו קניה צריכה להצטרף במסגרת המלחמה הקרה: שר המשפטים טום מבויה (Tom Mboya) היה בעל קשרים ענפים עם ארצות הברית וסבר שקניה צריכה להיות מחויבת למערב, בעוד שסגן הנשיא ג'רמוגי אודינגה (Jaramogi Odinga) דווקא סבר שיש צורך לחזק את הקשרים של קניה עם ברית המועצות ועם הרפובליקה העממית של סין.¹⁴ למעשה, בריטניה שיחקה תפקיד חשוב בביצור שלטונו של קניאטה. היא שמרה על כוח צבאי בריטני בקניה ועל בסיסים צבאיים שקודם לכן היא הקימה במדינה. מטרתה של בריטניה היתה לסייע לקניאטה לשמר את האינטרסים הפוליטיים שלה עצמה במדינה. בשנים שלאחר קבלת עצמאותה של קניה, בריטניה סייעה לקניאטה להפוך את תהליך העברת השלטון לשקט ככל האפשר על מנת להבטיח את מימוש האינטרסים הבריטיים במדינה. השארת הבסיסים הצבאיים הבריטיים בקניה היתה מוקד לדיון רחב במועצה המחקרת לפני ואחרי קבלת עצמאותה של קניה. עם זאת, במהלך השנים שלאחר קבלת עצמאותה של קניה, בריטניה היתה צריכה לקבל את העובדה שקניה מעוניינת לבנות צבא עצמאי משלה והסיגה את כוחותיה על מנת להימנע מפגיעה במערכת היחסים בין שתי המדינות.¹⁵

התמיכה הפוליטית של בריטניה בקניה נמשכה גם בתקופת כהונתו של יורשו של קניאטה, דניאל אראפ מוי (Daniel Arap Moi). עם זאת, הממשל הבריטי גם הפעיל לחץ על מוי על מנת שיפתח את המערכת הפוליטית בפני מפלגות נוספות למעט מפלגת השלטון. בתחילה, מוי שאף להחליש את התלות של קניה בבריטניה ובשאר מעצמות המערב מכיוון שהוא ראה בתלות זו בעייתית מבחינת יכולתן של מעצמות אלו להתערב בענייניה הפנימיים של המדינה. במהלך שנות ה-80 הוא ניסה לחזק את הקשרים של קניה עם מדינות הגוש המזרחי, ובשנת 1980 הוא ערך ביקור דיפלומטי ראשון בסין וחתם עימה על הסכמים כלכליים ותרבותיים ראשונים. למרות שמוי מתח ביקורת חריפה על סין במהלך שנות ה-60 והאשים אותה בתכנון מהפכה נגד השלטון הקנייתי החדש, הוא שאף לחדש את הקשרים עם סין שלאחר עידן מאז וראה בחידוש הקשרים הללו אמצעי להרחבת מספר הקשרים של קניה עם המערכת הבינלאומית ולהרחבת הגישה של קניה

¹³ John Githii, "Diplomatic Relations Between Britain and Kenya", *European Journal of Historical Research* 1(1), 2021, pp. 25.

¹⁴ Poppy Cullen, "Playing Cold War Politics: the Cold War and Anglo-Kemayan relations in the 1960s", *Cold War History* 18(1), 2018, pp. 39-40.

¹⁵ Kigana Sheila Mwendu, *Critical Analysis of Bilateral Relations Between Kenya and Britain From 1963 to 2017*. Nairobi, 2015, pp. 28-30.

למשאבים חיצוניים. עם זאת, בשנת 1982 התרחש ניסיון הפיכה צבאית נגד מוי אשר סוכל בהתערבות בריטית, ולכן מוי בחר להיענות ללחצים הבריטיים מכיוון שהוא לא היה מעוניין לסכן את הקשרים בין קניה לבין בריטניה ואת המשך זרימת התרומות הבינלאומיות שאפשרו את הפעלת הכלכלה הקנייתית.¹⁶ הבריטים סייעו למוי להקים מחנה פליטים ליד דאב (Dadaab) כמחווה לרצון טוב, וזאת על מנת שהמשטר הקנייתי יוכל לתת מענה לזרם הפליטים שהחלו להגיע מסומליה. בריטניה, ביחד עם מדינות נוספות כמו ישראל וארצות הברית, נתנה לקניה סיוע הומניטרי לאחר הפצצת שגרירות ארצות הברית בקניה בשנת 1998 על ידי ארגון אל קאעדה. במידה מסוימת, ניתן להתייחס לקשרים בין ממשל מוי לבין בריטניה כהמשכיות של מערכת היחסים בין בריטניה לבין גומו קניאטה, עם שינויים קלים בלבד.¹⁷

¹⁶ Elijah Onyango Standslause Odiambo, " The Origins and Evolution of Anglo-Kenyan Military Diplomatic Relations Since 1963", **Open Access Library Journal** 8, 2021, pp. 10.

¹⁷ Kigana Sheila Mwendu, **Critical Analysis of Bilateral Relations Between Kenya and Britain From 1963 to 2017**, pp. 48-49.